

"vahşi kapitalizm" in kalesi Amerika'da yayımlanan şu cümleyle başlar: "Ondokuzuncu yüzyıl uygarlı Polanyi'nin çöktüğünü ilan ettiği ondokuzuncu yüzyılın damarı ve temel biçimlendiricisi, kendi kuralları piyasaydı; emek, toprak ve parayı metalar haline topluluklarını uluslararası düzeyde eşi görülmemiş küçüme içinde kendine kayıtsız şartsız bağımlı emi... Polanyi'ye göre çöküş kaçınılmazdı, çünkü göre işleyen piyasa sistemi, insan toplumuyla bağsız bir şeydi. *Büyük Dönüşüm*, bu bağdaşmazlığın ve küçüme hikâyesi. Yani hem ekonomik liberalizmin hem kaçınılmaz alternatifler olarak ortaya çıkan faşizm ve sosyalizmi... *Büyük Dönüşüm*'ün '80'lerde, yani Polanyi'ye aykırı" dediği piyasa toplumunun, insanlık küçüme olarak bütün dünyaya dayatıldığı, ekonomik küçüme kalkanların geri kafalı cahiller ile korumacılık küçüme küçüme rantları elden kaçırmamaya çalışan çıkarıcı ve hizmet eden popülist politikacılar olarak görüldükleri küçüme küçüme ise neredeyse bütünüyle ümit kesildiği bir küçüme küçüme gelmesi ayrıca kayda değer.

Ayşe Buğra

İLETİŞİM 667

POLİTİKA 35

ISBN-13: 978-975-470-848-6

9 789754 708486

KARL POLANYI

Büyük Dönüşüm

Çağımızın Siyasal ve
Ekonomik Kökenleri

ÇEVİREN

AYŞE BUĞRA

iletişim

Alan Yayıncılık, 1986 (1 baskı)

The Great Transformation / The Political and Economic Origins of Our Time
© 1944 Karl Polanyi

İletişim Yayınları 667 • Politika Dizisi 35
ISBN-13: 978-975-470-848-6
© 2000 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-9. BASKI 2000-2010, İstanbul
10. BASKI 2011, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hasan Deniz

DÜZELTİ Asude Ekinci

DIZIN M. Cemalettin Yılmaz

BASKI ve CILT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KARL POLANYI

Büyük Dönüşüm

Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri

The Great Transformation
The Political and Economic Origins of Our Time

İNGİLİZCE'DEN ÇEVİREN *Ayşe Buğra*

İ L E T İ Ő İ M

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes that this is crucial for ensuring transparency and accountability in the organization's operations.

2. The second part of the document outlines the various methods and tools used to collect and analyze data. It highlights the need for consistent and reliable data collection processes to support informed decision-making.

3. The third part of the document focuses on the role of technology in modern data management. It discusses how advanced software solutions can streamline data collection, storage, and analysis, leading to more efficient and effective operations.

4. The fourth part of the document addresses the challenges associated with data security and privacy. It stresses the importance of implementing robust security measures to protect sensitive information from unauthorized access and breaches.

5. The fifth part of the document concludes by summarizing the key findings and recommendations. It reiterates the importance of a data-driven approach and encourages the organization to continue investing in data management capabilities to stay competitive in the market.

1. Yüz Yıllık Barış

Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü. Bu kitap, bu olayın siyasi ve ekonomik kaynaklarıyla, aynı zamanda da onun yol açtığı büyük dönüşümle ilgili.

Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı dört kurum üzerinde duruyordu. Bunlardan ilki, bir yüzyıl boyunca Büyük Devletler arasında uzun ve yıpratıcı bir savaş çıkmasını önleyen güç dengesi sistemiydi. İkincisi, dünya ekonomisinin eşi görülmemiş bir biçimde örgütlenmesini sağlayan uluslararası altın standardıydı. Üçüncüsü, görülmemiş bir maddi refaha yol açan “kendi kurallarına göre işleyen piyasa”ydı (self regulating market). Dördüncüsü ise liberal devletti. Bir tür sınıflamaya göre, bu kurumların ikisi ekonomik, ikisi politikti. Başka bir tür sınıflamaya göre, ikisi ulusal, ikisi uluslararası kurumlardı. Birlikte uygarlık tarihimizin ana hatlarını belirlediler.

Bu kurumlar arasında, altın standardının önemi deneyimlerle kanıtlandı; çöküşü dünyanın başına gelen felaketin görünüşteki nedeni oldu. Çöküşünden önce de, diğer kurumların çoğu onu kurtarmak için girişilen nafia çabalar içinde gözden çıkarılmışlardı.

Ama sistemin can damarı ve temel biçimlendiricisi kendi kurallarına göre işleyen piyasaydı. Belirli bir uygarlığa yol aç-

miş olan bu buluştu. Altın standardı yalnızca iç piyasa sisteminin uluslararası düzeye yayılmasına yönelik bir çaba oluşturuyordu, güç dengesi sistemi altın standardı üzerine kurulmuş ve kısmen onun aracılığıyla işleyen bir üstyapı kurumuydu; liberal devlet de kendi kurallarına göre işleyen piyasanın bir ürünüydü. Ondokuzuncu yüzyılın kurumsal yapısının anahtarı piyasa ekonomisinin işleyişini belirleyen kurallarda aranmalı.

Bizim tezimiz, dengesini kendi sağlayan piyasa fikrinin düpedüz bir ütopya olduğu. Böyle bir kurum, toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamazdı; insanı fiziksel olarak yok eder, çevresini de çöle çevirirdi. Kaçınılmaz olarak, toplum kendini korumak için bazı önlemler aldı, ama alınan önlemler piyasanın kendi yasalarını bozdu; çalışma yaşamını altüst ettiler ve böylece toplumu başka bir biçimde tehlikeye sürüklediler. Piyasa sisteminin gelişmesini belirli bir yöne sürükleyen ve sonunda bu sisteme dayanan sosyal düzeni yıkan bu ikileme oldu.

İnsan tarihinde rastlanan en derin buhranlardan birinin bu biçimde açıklanması fazla basit görünebilir. Bir uygarlığı, onun özünü ve özelliklerini belirli sayıda kuruma indirgemek, sonra da bunlardan birini temel belirleyici olarak seçip uygarlığın kaçınılmaz kendini tüketişini ekonomik örgütlenişin bazı teknik özelliklerine bağlı olarak açıklamaya girişmek uygunsuz bulunabilir. Yaşamın kendisi gibi, uygarlıklar da, kural olarak, belirli bazı kurumlara indirgenemeyecek sayısız bağımsız unsurun etkileşiminden kaynaklanır. Bu uygarlığın çöküşünü kurumsal mekanizmasını çözmeye çalışmak umutsuz bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Gene de, bizim giriştiğimiz iş bu. Bunu yaparken, bilinçli olarak amacımızı konunun istisnai niteliğine göre tanımlıyoruz. Çünkü ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının istisnai niteliği, doğrudan doğruya, onun belirli bir kurumsal mekanizma temelinde biçimlenmiş olmasına bağlı.

Felaketin çöküşündeki anılığı ele almayan hiçbir açıklama doyurucu olamaz. Değişim güçleri bir yüzyıl boyunca üst üste yığılmışcasına, bir olaylar seli insanlığın üzerine akmakta. Ge-

zegenimiz düzeyinde bir sosyal dönüşümün yanında, devletleri yok eden, bir kan denizi içinde yeni imparatorlukların biçimlenmesine yol açan benzersiz savaşların yer aldığını görüyoruz. Ama bu cehennem kargaşasının ardında, geçmişi çabucak ve sessizce, çoğu zaman su yüzünde en ufak bir kıpırtıya bile yol açmadan yutup giden bir değişim akıntısı yer alıyor. Felaketin mantıklı bir çözümlemesi, hem olayların fırtınasını, hem de bu sessiz çözülmeyi açıklamak zorunda.

Bizimkine bir tarih çalışması denemez, aradığımız önemli olayların inandırıcı bir sıralaması değil, bunların gösterdikleri gelişme eğiliminin insan yapısı kurumlara bağlı bir açıklaması. Geçmiş görüntüleri yalnızca içinde yaşadığımız günle ilgili konulara ışık tutmak amacıyla gündeme getirmekten kaçınmayacağız; bazı özel önem taşıyan dönemlerin ayrıntılı çözümlemelerine girerken, ilgili zaman dilimlerini bütünüyle konu dışı bıraktığımız olacak; amacımıza yönelirken de çeşitli uzmanlık alanlarına tecavüz edeceğiz.

Önce uluslararası sistemin çöküşü üzerinde duracağız. Dayandığı dünya ekonomisi bir kez yıkılınca, güç dengesi sisteminin artık barışı sağlayamaz duruma geldiğini göstermeye çalışacağız. Kopuşun birdenbire ortaya çıkışı, çözülmenin akıl almaz hızı buna bağlı olarak açıklanacak.

Ama uygarlığımızın yıkılışı dünya ekonomisinin çöküşüyle eş zamanlıysa da, kesinlikle ona bu çöküşün neden olduğu söylenemez. Yıkılışın kaynakları yüz kûsur yıl öncesinde, Batı Avrupa'da kendi kurallarına göre işleyen piyasa fikrini doğuran sosyal ve teknolojik çalkantı içinde aranmalı. Bu maceranın sonu, sanayi uygarlığı tarihinin belirli bir dönemini kapatarak çağımıza ulaştı.

Bu kitabın son bölümünde günümüzün sosyal ve ulusal değişikliklerine yön veren mekanizmalar üzerinde durulacak. Genel olarak, insanın bugünkü durumunun buhranın kurumsal kaynaklarına bağlı olarak tanımlanabileceğine inanıyoruz.

Ondokuzuncu yüzyıl, batı uygarlığı arşivlerinde menendi duyulmamış bir olguya yol açtı: 1815-1914 arasındaki yüz yıllık barış. Az çok bir sömürge olayı olan Kırım Savaşı dışında,

İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, İtalya ve Rusya birbirleriyle yalnızca topu topu onsekiz ay süren savaflara giriştiler. Daha önceki iki yüzyıl için aynı türden bir hesaplama yapıldığında, önemli savafların yüzyıllık ortalaması altmış-yetmiş yılı buluyor. Buna karşılık, ondokuzuncu yüzyıl alevlenmelerinin en şiddetlisi olan 1870-1871 Fransa-Prusya savaşı bile, yenilen ulusun, ilgili ulusal para birimlerinde önemli bir dengesizlik olmadan, duyulmamış bir savaş tazminatı ödeyebilmesiyle, bir yıl sürmeden sona erdi.

Pragmatik barışçılığın bu başarısı kesinlikle önemli çatışma nedenleri olmamasıyla ilgili değildi. Bu barışseverlik gösterisi, güçlü uluslar ve büyük imparatorlukların iç ve dış koşullarındaki sürekli değişmelerle birlikte yer alıyordu. Yüzyılın ilk yarısında, iç savaflar, devrimci ve karşı devrimci mücadeleler ahval-i adiyedendi. İspanya'da Angouleme Dükünün komutasında yüzbin tabur Kadiz'e saldırdı; Macaristan'da devrimci güçler bir meydan savaşında imparatoru yenecek gibi oldular ve devrim ancak Macar topraklarında savaşan Rus ordusu tarafından bastırılabilirdi. Almanya'da, Belçika, Polonya, İsviçre, Danimarka ve Venedik'te silahlı müdahaleler Kutsal İttifak'ın her yerde hazır ve nazır olduğunu gösteriyorlardı. Yüzyılın ikinci yarısında gelişme dinamiği zincirinden boşanmıştı. Osmanlı, Mısır ve Fas İmparatorlukları parçalanıp bölüşüldüler; işgal orduları Çin'i kapılarını yabancılara açmaya zorladılar ve tek bir büyük hamleyle Afrika kıtası bölüşüldü. Eşzamanlı olarak iki güç, Birleşik Devletler ve Rusya, dünya çapında önem kazandı. Almanya ve İtalya'da ulusal birlik sağlandı; Belçika, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Macaristan, bazıları ilk kez bazıları da yeniden egemen uluslar olarak Avrupa haritasında yerlerini aldılar. Sanayi uygarlığının yıpranmış kültürlerin ve ilkel halkların yaşam alanlarına doğru ilerleyişinin yanında, hemen hemen kesintisiz savaflar yer aldı. Rusya'nın Orta Asya'daki askeri fetihleri, İngiltere'nin giriştiği sayısız Hindistan ve Afrika savafları, Fransa'nın Mısır, Cezayir, Tunus, Suriye, Madagaskar, Çin Hindi ve Siyam'daki maceraları, Büyük Devletler arasında genel olarak ancak

zor yoluyla çözümlenebilecek sorunlar ortaya çıkardılar. Buna karşın, bu çatışmaların herbiri, tek tek, yerel niteliğini korudu ve sayısız durumda şiddet yoluyla denge değişikliği ya toplu karşı çıkışlarla önlendi, ya da Büyük Devletlerin verdikleri tavizlerle anlaşmaya bağlandı. Kullanılan yöntemlerin aldığı biçimden bağımsız olarak sonuç hep aynıydı: Yüzyılın ilk yarısında anayasal idare yasaklanır ve Kutsal İttifak özgürlükleri barış adımı baskı altında tutarken, öteki yarıda –ve gene barış adına– anayasal idare, kendi çıkarlarını düşünen bankerler tarafından iş karıştırıcı despotlara kandırmaca yoluyla kabul ettiriliyordu. Böylece, biçim değişiklikleri ve değişip duran ideolojilerin altında –bazen taht ve mihrabın otoritesi, bazen borsa ve çek defteri, bazen ahlâksızlık ve rüşvet, bazen ahlâk tartışmaları ve aydınca söylevler, bazen ateş ve süngü yoluyla– hep aynı sonuç elde edildi: Barış korundu.

Bu mucize kabilinden başarı güç dengesinin işleyişine bağlıydı, bu özel durumda, genel olarak kendisine bütünüyle aykırı bir sonuç vermiş olan güç dengesinin işleyişine. Doğası gereği bu denge bütünüyle değişik bir sonuç verir, yani ilgili güçlerin sürekliliğini sağlar. Aslında tek önermesi, belirli bir güç oluşturabilen üç veya daha fazla birimin, her zaman, zayıfların güç birliğine gitmesiyle, en güçlünün gücünün artmasını önleyecek biçimde hareket edecekleridir. Evrensel tarih alanında güç dengesi, bağımsızlıklarını koruma amaçlarına hizmet ettiği devletlerle ilgilidir. Ama bu amacı yalnızca değişen taraflar arasındaki sürekli savaşlar yoluyla sağlayabilmiştir. Eski Yunan veya Kuzey İtalya şehir devletlerinin deneyimi böyle bir olguydu; değişen gruplar arasındaki savaşlar bu devletlerin uzun süreler boyunca bağımsızlıklarını korumalarını sağladı. Aynı ilke, iki yüz yıldan fazla bir süre Münster ve Westphalia Anlaşması (1648) sırasında Avrupa'yı oluşturan devletlerin egemenliğini korudu. Yetmişbeş yıl sonra, Utrecht Anlaşması'nı imzalayan taraflar, bu ilkeye resmen bağlılıklarını ilan ettikleri zaman onu bir sistem içine yerleştirdiler ve böylece hem güçlülerin ve hem de zayıfların savaş aracılığıyla varlıklarını sürdürebilmelerinin karşılıklı güvencelerini sağlamış oldular. Ondokuzuncu yüzyılda aynı

mekanizmanın savaş değil barış sonucunu vermiş olması tarihçileri zorlayan bir sorun.

Ortadaki yeni unsurun güçlü bir barış çıkarı (peace interest) olduğunu kabul ediyoruz. Geleneksel olarak, böyle bir çıkar devlet sisteminin dışında görülürdü. Barış, sanat ve zanaatla ilişkileriyle birlikte yaşamın süsleri arasına yerleştirilmişti. Kilise, iyi bir mahsul için dua ettiği gibi barış için de dua edebilirdi, ama devlet işleri düzeyinde savunduğu silahlı müdahale olurdu; hükümetler için barış, güvenlik ve egemenlikten sonra gelirdi, yani savaşçı yollardan başka yoldan varılmayacak hedeflerden sonra. Herhangi bir topluluk için, ortak yerde örgütlü bir barış çıkarının varlığından daha yıpratıcı bir şey düşünülemezdi. Onsekizinci yüzyıl ortalarında bile, J.J. Rousseau, ticaret erbabını, barışı özgürlüğe tercih ettiklerinden kuşku duyulduğu için, vatanseverlikten yoksun olmakla suçluyordu.

1815'ten sonraki değişiklik, ani ve tepeden turnağa bir değişiklikti. Fransız Devriminin etkisi, Sanayi Devriminin evrensel bir çıkar olarak iş huzurunun sağlanmasına yönelik gelişmelerini destekledi. Metternich, Avrupa halkının istediği özgürlük değil, barıştır beyanında bulundu. Gentz vatanseverlere yeni barbarlar adını taktı. Kilise ve Kraliyet Avrupa'da uluslaşmayı önleme çabalarına giriştiler. Hem yeni halk savaşlarının azgınlığı, hem de yeni ortaya çıkan ekonomilerde barışa verilen büyük değer bu fikirleri destekledi.

Yeni "barış çıkarının" taşıyıcıları, her zamanki gibi, ondan en fazla yarar sağlayanlar oldu, yani varisi oldukları konumlar vatanseverliğin Kıtaya yayılan devrimci gücü tarafından tehdit edilen soylular. Böylece, Kutsal İttifak yüzyılın aşağı yukarı üçte biri süresince canlı bir barış politikasına zor gücü ve ideolojik destek sağladı; orduları Avrupa'nın bir ucundan öteki ucuna, azınlıkları susturup çoğunlukları bastırarak dolanıp durdular. 1846'dan aşağı yukarı 1871'e kadar –"Avrupa tarihinin en karmaşık, en dolu çeyrek yüzyıllarından biri"¹– sanayi hakimiyetinin büyüyen gücü gericiliğin azalan gücüyle kar-

1 Sontag, R.J., *European Diplomatic History, 1871-1932, 1933.*

şlaşır dururken, barışın yerleşmesi pek güvenli görünmüyordu. Fransa-Prusya savaşını izleyen çeyrek yüzyılda ise, yeneden güçlenen barış çıkarının temsilciliğini yeni ve güçlü bir birimin, Avrupa Konseyi'nin (Concert of Europe) üstlendiğini görüyoruz.

Ama çıkarlar da niyetler gibi bir sosyal aracı kanalıyla siyasete dönüşmedikçe platonik bir düzeyde kalmaya mahkumdurlar. Yüzeysel olarak bakıldığında, ortada böyle bir aracı yoktu; hem Kutsal İttifak hem de Avrupa Konseyi sonuç olarak bağımsız egemen devletlerin oluşturdukları gruplardı ve dolayısıyla, güç dengesi ve savaş mekanizmasına hizmetle yükümlüydüler. Peki öyleyse barış nasıl sağlandı?

Doğru, bütün güç dengesi sistemleri, bir ülkenin kendi giriştiği statükoyu değiştirme çabalarının yol açacağı güç birleşmelerini görememesinden kaynaklanan savaşları önlemeye yöneliktir. Bunun önemli örneklerinden biri, Bismarck'ın 1875'te basında Fransa'ya karşı yürütülen kampanyayı Rus ve İngiliz müdahalesi karşısında durdurması olmuştur (bu durumda Avusturya'nın Fransa'ya yardım edeceği kuşkusuz görülmüştü). O zaman Avrupa Konseyi Almanya'ya karşı çalıştı ve ülke kendini tecrit edilmiş bir durumda buldu. 1877-1878'de Almanya, Rus-Türk savaşını engelleyemedi, ama İngiltere'nin Rusya'nın Çanakkale Boğazına ilerlemesiyle ilgili endişelerine arka çıkarak savaşın yerel niteliğini korumasını sağladı; Almanya ve İngiltere, Türkiye'yi Rusya'ya karşı desteklediler ve böylece barışı korumuş oldular. Berlin Kongresinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının tasviyesiyle ilgili uzun dönemli bir plan ortaya konuldu; bu da, bütün taraflar çatışma durumunda karşı karşıya kalacakları güçleri önceden bildiklerinden, statükodaki değişikliklere karşı savaşın engellenebilmesini sağladı. Bu durumlarda barış, güç dengesi sisteminin hoşnutlukla karşılanan bir ürünü olarak ortaya çıktı.

Ayrıca, savaşlar bazen, yalnızca küçük devletlerin kaderinin söz konusu olduğu durumlarda, savaş nedeninin bilinçli olarak ortadan kaldırılmasıyla engellendi. Küçük uluslar de-

netim altında tutulup statükoyu savaşa yol açabilecek herhangi bir biçimde bozmaları önlenmiştir. 1831'de Hollanda'nın Belçika'yı istilası ülkenin etkisizleştirilmesine yol açtı. 1855'te Norveç etkisizleştirildi. 1867'de Hollanda Lüksemburg'u Fransa'ya sattı, Almanya'nın itirazı üzerine de Lüksemburg etkisizleştirildi. 1856'da Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün Avrupa dengesi için gerekli olduğuna karar verildi ve Avrupa Konseyi İmparatorluğun korunması çabalarına girişti. 1878'te, parçalanmasının bu denge için gerekli olduğu düşünüldüğünde, aynı düzenli ve planlı yöntemlerle bölünmesi sağlandı. Her iki durumda da, kararın küçük halklar için bir ölüm kalım sorunu oluşturması kararı etkilemedi. 1852 ve 1863'te Danimarka, 1851 ve 1856 arasında da Almanya dengesi bozacak gibi oldu; her seferinde küçük devletler Büyük Devletler tarafından uyumlu davranmaya zorlandılar. Bütün bu örneklerde sistemin Büyük Devletlere sağladığı hareket serbestisi, ortak bir çıkarı korumak için kullanıldı – bu ortak çıkar barışı.

Ama savaşların yer yer, güç durumunun zamanında açıklığa kavuşturulması ya da küçük devletlerin zorlanması gibi yöntemlerle engellenmesiyle, Yüz Yıllık Barışın çarpıcı gerçekliği arasında dağlar kadar fark var. Uluslararası dengesizlik, soylular arası bir aşk macerasından bir nehir ağzının doldurulmasına, teolojik bir anlaşmazlıktan teknolojik bir buluşa kadar bir çok nedenle ortaya çıkabilir. Yalnızca nüfusun ve zenginliğin artışı veya azalışı siyasal güçleri mutlaka harekete getirecek, dış denge her zaman iç dengesi yansıtacaktır. Örgütlü bir güç dengesi sistemi bile, ancak bu iç unsurları doğrudan etkileyebileceği ve yeni gelişmelerin getirdiği dengesizliği önleyebileceği ölçüde sürekli savaş tehdidini dizginleyip barışı sağlayabilir. Dengesizlik bir kez hız kazandı mı onu ancak güç yerine oturtabilir. Barışı sağlamak için savaş nedenlerini ortadan kaldırmak gerektiğini herkes bilir, ama bunu yapabilmek için yaşamı kaynağında kontrol altına almak gerektiği çoğu zaman anlaşılmaz.

Kutsal İttifak bunu kendine özgü gereçlerle başarmaya yeltendi. Avrupa kralları ve soyluları uluslararası bir akrabalık

oluşturdular; Roma Kilisesi de onlara Güney ve Orta Avrupa'nın sosyal basamaklarında en üst düzeyden en alta kadar inen gönüllü mülkiye memurları sağladı. Aristokrasinin ve kilisenin hiyerarşileri, kıta düzeyinde barışı sağlayabilmek için yalnızca güçle pekiştirilmesi gereken, yerel olarak etkin bir idare yönteminin içine yerleşti.

Ama Kutsal İttifakın yerini alan Avrupa Konseyi, feodalizm ve kilisenin her yana uzanan kollarından yoksundu; en fazla, tutarlılık açısından Metternich'in şaheseriyle karşılaştırılmayacak, gevşek bir federasyon oluşturabildi. Büyük Devletlerin ortak bir toplantıya çağırılmaları nadir görülen bir durumdu. Kiskançlıklar, entrikalara, zıtlaşmalara ve diplomatik sabotajlara çok yatkın bir ortam hazırladı; ortak askerî harekâta ender rastlanır olur. Buna karşın, tam bir düşünce ve amaç birliği içindeki Kutsal İttifakın Avrupa'da ancak sık sık askerî müdahaleye başvurarak sağlayabildiğini, Avrupa Konseyi gibi ne olduğu pek belli olmayan bir birim, baskı gücüne çok nadiren gerek duyarak, dünya düzeyinde gerçekleştirebildi. Bu inanılmaz başarıyı açıklayabilmek için, yeni ortam içinde hanedanların ve piskoposların rolünü üstlenip barış çıkarma etkinlik sağlayabilen varlığı gizli kalmış çok güçlü bir sosyal araç kullanmamız gerekiyor. İşte bu adı konulmamış unsur uluslararası bankacılar çevresinin oluşturduğu büyük finans çevreleriydi (*haute finance*).

Ondokuzuncu yüzyılda uluslararası bankacılığın niteliği üzerine henüz kapsamlı bir araştırma yapılmadı; bu esraren-giz kurum daha yeni yeni politik iktisat mitolojisinin gölge-leri arasından sıyrılıp ortaya çıkıyor.² Bazıları onun yalnızca hükümetlerin kullandığı bir araç olduğunu söylemekle yettindiler, bazıları ise, hükümetlerin onun doymak bilmek kazanç açlığının bir aracı olduklarını. Bazılarına göre uluslararası anlaşmazlıkların kaynağı, bazılarına göre erkek ulusların gücünü tüketen kadınsı bir kozmopolitliğin aracıydı. Kimse de pek haksız sayılmazdı. Büyük finans çevreleri, ondoku-

2 Feis, H., *Europe, the World's Banker, 1870-1914*, 1930. Burada sık sık yararlandığımız bir çalışma.

zuncu yüzyılın sonuyla yirminci yüzyılın başına ait bu kendine özgü kurum, o çağın dünyasında siyasal ve ekonomik örgütlenme arasındaki ana bağlantıyı kurma işlevini yüklenmişti. Büyük Devletlerin yardımıyla işleyen, ama onların kendi başlarına kurup koruyamayacakları barış sisteminin işlerliğini o sağladı. Avrupa Konseyi yalnızca aralıklı müdahalelerde bulunurken, büyük finans çevreleri son derece esnek, sürekli bir araç olarak işlev gördü. Hükümetlerin en güçlülerine bile bağımlı değildi, ama hepsiyle temas halindeydi; bütün merkez bankalarından, İngiltere Merkez Bankasından bile bağımsızdı, ama hepsiyle bağlantıları vardı. Maliyeyle diplomasi arasında çok yakın bir ilişki kurulmuştu; ne diplomasi ne maliye birbirlerinin onayı olmaksızın savaşa veya barışa yönelik uzun dönemli planlar yapamazlardı. Ama yaygın barışın başarılı bir biçimde sürdürülebilmesinin esrarı, hiç kuşkusuz, uluslararası finansın konumu, örgütlenişi ve yöntemlerinde yatıyordu.

Bu kendine özgü bünyenin hem personeli hem de amaçları, ona kökleri iş çıkarlarının, yalnızca bu çıkarların, özel dünyası içine sapaşğılam yerleşmiş bir konum sağhyordu. Rothschild'lar hiçbir hükümete tabi değillerdi; bir aile olarak soyut enternasyonalizm ilkesini benimsemişlerdi; bağılılıkları bir şirketeydi, kredisi, hükümetlerle hızla büyüyen dünya ekonomisi içinde sanayie yönelik çabalar arasındaki tek uluslarüstü bağı oluşturan bir şirkete. Son tahlilde, bağımsızlıkları, çağın hem devlet adamlarının hem de uluslararası yatırımcıların güvenini kazanmış özerk bir aracıya duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanıyordu; Avrupa başşehirlerine yerleşmiş Yahudi banker hanelerinin metafizik mekansızlıklarının neredeyse kusursuz bir biçimde karşıladıkları, işte bu hayati ihtiyacı. Barışseverlikten başka her şey atfedilebilirdi onlara; servetlerini savaş finansmanından elde etmişlerdi; ahlâk kuralları onlara işlemezdi; önemsiz, kısa, yerel savaşlara hiçbir itirazları yoktu. Ama Büyük Devletler arasındaki yaygın bir savaşın sistemin parasal temellerini etkilemesi durumunda işlerinin bozulacağı açıktı. Bu gerçeğin mantığı içinde, dünya halklarını etkileyen devrim-

ci dönüşümün ortasında yaygın barışın gereklerini yerine getirme sorumluluğu onlara düştü.

Örgütsel olarak, büyük finans çevrelerinin faaliyetleri insan tarihinin ürettiği en karmaşık kurumlardan birinin çekirdeğiydi. Sanayi ve ticarete yönelik insan çabaları bütününün bir çeşit yansıması ve kopyasını oluşturuyordu. Geçici niteliğine karşın, kapsamlılığı, yarattığı gereçlerin ve aldığı biçimlerin çeşitliliği açısından, ancak bu bütünle karşılaştırılabilirdi. Uluslararası merkezin, yani uluslararası büyük finans kurumlarının yanı sıra tedavül bankaları ve borsalar etrafında kümelennmiş yarım düzine kadar ulusal merkez bulunuyordu. Ayrıca, uluslararası bankacılık yalnız hükümetlerle, onların savaş ve barış maceralarının finansmanı ile ilgili değildi; sanayi, kamu kuruluşları ve bankalara yapılan yabancı sermaye yatırımları, dış ülkelerdeki kamu şirketlerine ve özel şirketlere verilen uzun vadeli borçları da kapsıyordu. Burada da ulusal maliye kendi içinde bir dünya oluşturuyordu. Yalnızca İngiltere'de elli değişik tip banka vardı; Fransız ve Alman bankacılığı da aynı biçimde uzmanlaşmıştı; bu ülkelerin herbirinde, Hazinesinin faaliyetleri ve özel finansla ilişkileri çok çarpıcı ve çoğu zaman ayrıntılarda çok büyük incelikler gösteren değişiklikler içeriyordu. Para piyasasında sayısız ticari tahvil, uluslararası poliçe, normal mali tahvil ve çeşitli borsa ödeme aracı dolaşıyordu. Üstelik, değişik uluslardan gelme gruplar ve kişiler de, herbiri kendine özgü bir prestij ve güvenilirlik, otorite ve bağlılık, para ve ilişki zenginliği, arka sağlamlığı ve sosyal havalılık içinde ortada gezinerek ortamın karmaşıklığını artırıyorlardı.

Uluslararası finans bir barış aracı olarak düşünülmemişti; tarihçiler onun bu işlevi kazara yüklendiğini söyleyebilir, sosyologlar da ortada zaten hazır bulunan bir şeyin kullanılmasına başlanmasıyla ilgili yasalardan söz edebilirler. Büyük finans çevrelerinin amacı maddi çıkar sağlamaktır; bu amaç da, ancak hedefleri güç ve fetih olan hükümetlere yavaşarak sağlanabilirdi. Bu noktada, siyasal ve ekonomik güç arasındaki, hükümetlerin siyasal ve ekonomik amaçları arasındaki farkları ra-

hatlıkla göz ardı edebiliriz. Aslında bu ayrımların böylesine önemsiz oluşları, çağın devletlerinin bir özelliğini oluşturuyordu çünkü amaçları ne olursa olsun, hükümetler bu amaçları ulusal gücü kullanarak ve bu gücü artırarak sağlamaya çalışıyorlardı. Uluslararası finansın örgütlenişi ve içerdiği unsurlar ise uluslararası nitelikteydiler, ama ulusal örgütlenmeden tam anlamıyla bağımsız değillerdi. Çünkü bankacıların heyet ve birliklere, yatırım gruplarına, yabancı borçlara, mali kontrollere ve diğer büyük çaplı iş ilişkilerine katılımlarının faaliyet merkezi olan büyük finans, ulusal bankacılığın, ulusal sermaye ve ulusal finans çevrelerinin desteğini sağlamak durumundaydı. Ulusal finans hükümetten çok ulusal sanayie bağımlı olmakla birlikte, hükümete olan bağımlılığı da, uluslararası finansı, ulusal finansla ilişkileri çerçevesinde, hükümetle temas kurmak istemeye yöneltecek kadar önemliydi. Bununla birlikte –gene konumu ve içerdiği unsurlar, özel serveti ve ilişkileri nedeniyle– uluslararası finans tek bir hükümete bağımlı değildi. Bu yüzden, kendine ait özel organları olmayan, emrinde hazır başka bir kurum bulunmayan, buna karşılık topluluk için hayati önem taşıyan yeni bir çıkara, yani barışa, hizmet edebilecek durumdaydı. Ne pahasma olursa olsun barış değil, bağımsızlığın, egemenliğin, şan ve şerefın veya ilgili devletlerin geleceğe yönelik emellerinin bir parçası pahasına bile değil. Ama gene de barış, eğer böyle bir fedakarlığa gerek kalmadan elde edilebilirse.

Başka türlü de değil. Güç kâra göre öncelik taşıyordu. Ne kadar iç içe girmiş olsalar bile, ticaret kurallarını belirleyen son tahlilde savaştı. Örneğin, Fransa ve Almanya 1870'ten beri birbirlerine düşmandılar. Bu, aralarındaki bağlayıcı olmayan ilişkilerin sürmesini engellemedi. Yer yer, geçici amaçlarla ortak bankacılık heyetleri kuruldu; Alman yatırım bankaları sınırın ötesinde muhasebe defterlerine girmeyen özel yatırımlarda bulundular; kısa vadeli borç piyasasında Fransız bankalarının garantilerine dayanarak bonolar kırılıyor ve borçlar veriliyordu; demir ve kömür ortaklığında ya da Normandiya'daki Thyssen fabrikasının durumunda görüldüğü gi-

bi, doğrudan sermaye yatırımlarına da rastlanıyordu, ama bu yatırımlar yalnızca Fransa'nın kısıtlı bölgelerinde yer alıyorlar ve hem milliyetçilerin hem de sosyalistlerin sürekli eleştirilerine hedef oluyorlardı; doğrudan sermaye yatırımları, Almanya'nın Cezayir'deki yüksek kaliteli madenleri elde etmek için giriştiği inatçı çabalarda veya Fas'taki karışık girişimlerde olduğu gibi, daha çok sömürgelerde yaygınlaşmıştı. Ama 1870'ten sonra Paris Borsasında Alman senetlerinin dolaşmasını engelleyen zımnî, gene de resmî yasağın hiçbir zaman kaldırılmamış olması da yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda. Fransa yalnızca, "sermaye borçlarının kendine karşı kullanılması riskini göze almamayı seçmişti".³ Avusturya da güvenilmez görülüyordu; 1905-1906 Fas buhranında yasak Macaristan'a da uygulandı. Paris mali çevreleri, Macar senetlerinin kabul edilebilmesi için uğraştılar, ama sanayi çevreleri, hükümeti askerî bir düşmana dönüşebilecek bir güce karşı aldığı kesin tavırda sonuna kadar desteklediler. Düşman görülen tarafın gücünü artırabilecek her hareket hükümetin vetoıyla karşılandı. Bir çok defa anlaşmazlık yüzeysel olarak ortadan kalkmış gibi göründü, ama işin içindekiler onun yalnızca dostluk görünümünün altında daha gizli bir noktaya kaymış olduğunun farkındaydılar.

Ya da Almanya'nın Doğu emellerini ele alalım. Orada da, siyaset ve maliye iç içe girmiş durumdaydı, ama üstün olan siyasetti. Çeyrek yüzyıl süren tehlikeli bir çekişmeden sonra, Almanya ve İngiltere 1914 Haziranında, Bağdat demiryoluyla ilgili kapsamlı bir anlaşma imzaladılar, çoğunlukla "anlaşma imzalandığında artık büyük savaşı engellemek için çok geç olmuştu" denildi. Bazıları da, aksine, anlaşmanın imzalanışını İngiltere ve Almanya arasındaki savaşın ekonomik genişleme emelleriyle ilgisi olmadığını kesin kanıtı olarak görürler. Gerçekler iki görüşü de desteklemiyor. Anlaşma aslında temel soruna bir çözüm getirmiyordu. Alman demiryolu gene İngiliz hükümetinin rızası olmadan Basra'nın ötesine uzanacaktı, gelecekte anlaşmanın belirlediği ekonomik alanların çatışma-

3 Feis, op. cit., s. 201.

ya yol açması kaçınılmazdı. Bu arada, Büyük Devletler, Büyük Güne hazırlanmayı sürdürdüler, bugün de, sandıklarından daha yakındı.⁴

Uluslararası finans, büyük ve küçük devletlerin birbiriyle çatışan emelleri, entrikalarıyla baş etmek durumundaydı; planları diplomatik oyunlarla bozuluyor, yatırımları tehlikeye giriyor, yapıcı çabaları siyasal sabotajlar ve sahne gerisi engellemeleriyle karşılaşılıyordu. Yardımlarına gerek duyduğu ulusal bankacılık örgütleri çoğu zaman hükümetlerinin iş birliği olarak çalışıyorlardı, ve bu ortamda, her katılanın payını önceden ayırıp bir kenara koymayan hiçbir planın başarıya ulaşma olasılığı yoktu. Bununla birlikte, bir çok durumda da, *güç finansı*, finans çevrelerinin kadife eldivenlerine çelik destek sağlayan *dolar diplomasisinin* kurbanı değil, ondan yararlanan taraf konumundaydı. Çünkü ticari başarıları, zayıf ülkelere karşı acımasız bir güç kullanımını, geri idare örgütlerinin rüşvetle satın alınmasını ve sömürge ve yarı sömürge ortamlarının vahşi ormanlarında istenen sonuca varmak için kullanılan karanlık uygulamaları gerektiriyordu. Ama işlevsel kurallar gereği, yaygın savaşları engellemek büyük finans çevrelerine düştü. Diğer yatırımcılar ve tüccarlar gibi devlet tahvil sahiplerinin büyük bir kısmı da, bu tür savaşlarda, özellikle ulusal paraların savaştan etkilenmeleri durumunda, ilk zarara uğrayacak kesimi oluşturuyorlardı. Uluslararası finansın Büyük Devletler üzerindeki etkisi, her zaman, tutarlı bir biçimde, Avrupa barışını korumaya yönelikti. Bu etkinin gücü de hükümetlerin çeşitli alanlarda ne dereceye kadar büyük finans çevrelerinin desteğine ihtiyaç duyduklarına bağlıydı. Sonuç olarak, Avrupa Konseyi konseylerinde barış çıkarımının temsil edilmediği bir ana bile rastlanmadı. Eğer buna, yatırımcılığın kök saldığı her ulusta gelişen barış çıkarımı da eklersek, düzinelerce, neredeyse seferberlik halinde devletin "silahlanmaya dayanan barışı" gibi korkunç bir buluşun, 1871'den 1914'e kadar Avrupa'nın üzerinde bir hayalet gibi dolaştığı halde, nasıl olup da yıkıcı bir savaş patlamasına dönüşmediğini görebiliriz.

⁴ Kaynaklarla ilgili notlar, s. 375.

Finans, bir grup küçük egemen devletin politikalarında güçlü bir ılımlılık unsuru oldu – bu onun etki yollarından biriydi. Borçlar ve borç yenilenmeleri ulusun itibarına, itibar da doğru davranmaya bağlıydı. Anayasal hükümetlerde (anayasal olmayanlara pek tepeden bakılıyordu), doğru davranış bütçenin durumuna göre değerlendirildiği, döviz kurları da bütçeyi etkilediği için, borçlu hükümetlere ulusal paranın dış değerini kontrol altında tutup bütçe dengesini bozabilecek politikalarla dikkatle kaçınmaları öğütleniyordu. Bu yararlı düstur, altın standardını kabul eden ülkelerin durumunda kesin bir kurala dönüştü, altın standardı zaten kabul edilebilir kur oynamalarını en aza indiriyordu. Altın standardı ve anayasal hükümet fikri, yeni uluslararası düzene bağlılığın bu simgelerini kabul eden bir çok küçük ülkede, Londra'nın sesini duyurma araçlarıydı. Pax Brittanica, hakimiyetini zaman zaman gemilerdeki ağır topların meşum görüntüsüyle korudu, ama daha sık başvurulan yöntem uluslararası para ağının iplerinden birinin tam zamanında çekilivermesiydi.

Uluslararası finansı etkili kılan yollardan biri de, geniş yarı sömürge bölgelerinde maliyenin gayri resmi yönetimiydi; bu bölgelerin içine, hemen alevlenmeye hazır Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'daki çürüyen İslam İmparatorlukları da giriyordu. Bankerlerin günlük işleri, buralarda iç düzeni belirleyen çok incelikli konulara karışıyor ve barışın en sallantılı durumda olduğu bu bölgelerde bilfiil yönetimi sağlıyordu. Başa çıkılmaz gibi görünen engeller karşısında, uzun dönem sermaye yatırımlarının gerekli koşulları bu bölgelerde işte böyle yerine getirilebiliyordu. Balkanlar'da, Anadolu'da, Suriye, Mısır, Fas ve Çin'de döşenen demiryollarının öyküsü, Kuzey Amerika kıtasındaki benzer serüvenleri hatırlatan hiç eskimeyen nefes kesici bir efsane oluşturur. Bununla birlikte, Avrupa kapitalistlerinin karşısındaki en büyük tehlike teknolojik veya mali başarısızlık değil, savaştı. Küçük ülkeler arasındaki bir savaş değil (bu kolayca kontrol altına alınabilirdi), Büyük Devletlerden birinin küçük bir ülkeye açtığı savaş da değil (sık sık rastlanan, çoğu zaman da işe yarar yönleri olan bir

olay). Tehlikeli olan, Büyük Devletlerin kendi aralarında girişecekleri yaygın savaşı. Avrupa تنها bir kıta değil, milyonlarca eski ve yeni halkın yerleşim alanıydı; her demiryolu, değişik sağlamlıkta, bazıları ilişkilerin artmasıyla zayıflayan, bazıları ise güçlenen sınırdan geçmek durumundaydı. Felaketi yalnızca finans çevrelerinin geri bölgelerdeki mecalsiz hükümetler üzerindeki çelikten kontrolü önleyebilirdi. 1875'te, Türkiye borç yükümlülüklerini yerine getiremez duruma geldiğinde, derhal askerî çatışma başladı ve 1876'dan 1878'de Berlin Anlaşmasının imzalanışına kadar sürdü. Ondan sonra gelen otuzaltı yıl boyunca barış korundu. Bu akıl almaz barış, Konstantinopolis'te Düyunu Umumiyenin kurulmasına yol açan 1881 Muharrem Kararnamesiyle uygulandı. Büyük finans çevreleri, Türk maliyesinin tümünün idaresini üstlenmişlerdi. Sayısız kereler Büyük Devletler arasında uzlaşma sağladılar; bazen de doğrudan doğruya Büyük Devletlerin siyasal aracılığını yaptılar; her zaman alacaklının parasal çıkarlarını, olanak bulunduğu zaman da Türkiye'den kâr sağlamak isteyen kapitalistlerin çıkarlarını korudular. Bütün bu işler, Düyunu Umumiye idaresinin, özel olarak alacaklıları temsil eden bir kuruluş değil, büyük finans çevrelerini yalnızca gayri resmi bir biçimde temsil eden Avrupa kamu yasasının bir organı olması dolayısıyla epeyce karmaşıklaşmıştı. Ama özellikle bu iki düzeyi de içeren yapısı, uluslararası finansın devrin siyasal ve ekonomik örgütleri arasındaki uçurumu kapatabilmesini sağlıyordu.

Ticaretle barış arasında bir bağ kurulmuştu. Eskiden ticaretin örgütlenişi askerî ve savaşçı bir nitelik taşırdı; ticaret korsanlar ve başıbozuklara yoldaşlık ederdi, silahlı kervana, avcı ve tuzakçıya, kılıçlı tüccara, silahlı burjuvaya, maceracılar ve kaşiflere, malikane sahipleri ve fatihlere, insan avcıları ve köle tacirlerine, fermanlı şirketlerin sömürge ordularına... Artık bütün bunlar unutulmuştu. Şimdi ticaret yaygın bir savaş halinde işlemeyecek bir uluslararası para sistemine dayanıyordu. İstedığı barışı, Büyük Devletler de barışı korumak için çaba sarfediyorlardı. Ama daha önce gördüğümüz gibi, güç dengesi siste-

mi tek başına barışı sağlayamazdı. Bu, uluslararası finans tarafından gerçekleştirildi, varoluşu ticaretin barışa bağlılığı ilkesine dayanan uluslararası finans tarafından.

Biz, şimdilerde, kapitalizmin yayılmasını yalnızca barışçı bir süreç, mali sermayeyi ise sayısız sömürgecilik günahlarının ve yayılma emellerine bağlı saldırganlığın baş aracı olarak görmeye alıştık. Mali sermayenin ağır sanayi ile yakın ilişkisi, Lenin'in onu emperyalizmin sorumlusu olarak görmesine yol açtı, yani etki alanları için girişilen mücadelenin, uzlaşmaların, başka ülkeler üzerinde edinilen hakların, batılı devletlerin geri bölgelerde demiryolu, belediye hizmetleri, köprüler ve ağır sanayiın üzerinden kâr ettiği diğer alt yapı kuruluşlarında yatırım yapmak için kullandıkları sayısız kontrol sağlama aracının sorumlusu. Doğru, ticaret ve finans bir çok sömürge savaşının sorumlusuydular, ama aynı zamanda bir çok savaşın engellenebilmesinin de sorumlusu. Ağır sanayi ile olan ilişkileri dolayısıyla (aslında yalnız Almanya'da gerçekten yakın bir ilişkiydi bu), iki durum da geçerliydi. Ağır sanayiın çatısını oluşturan mali sermayenin çeşitli sanayi kollarıyla o kadar çok değişik türden ilişkileri vardı ki, izlediği politikaların tek bir grup tarafından etkilenmesi olanaksızdı. Savaştan çıkar sağlayabilecek her grubun karşısında bundan zararlı çıkacak bir düzine başka grup bulunuyordu. Doğal olarak, uluslararası sermaye savaştan zararlı çıkmak durumundaydı; ama ulusal sermaye bile ancak olağanüstü durumlarda savaştan kazanç sağlayabilirdi. Bu olağanüstü durumlara düzinelerce sömürge savaşına yol açabilecek kadar sık rastlanıyordu, doğru, ama bu savaşların yerel niteliklerini korumaları, yayılmamaları gerekliydi. Hemen hemen her savaş mali sermaye tarafından örgütleniyordu, ama barışı örgütleyen de oydu.

Bir yandan yaygın savaş tehlikesine karşı çok ciddi önlemler geliştirirken, bir yandan da bir alay küçük savaşın ortasında barış içinde ticarete olanak sağlayan bu son derece pragmatik sistemin niteliğini, en iyi onun uluslararası hukuk alanında yol açtığı değişikliklere bakarak açıklayabiliriz. Milliyetçilik ve sanayi savaşlara daha azgın ve daha yaygın bir ni-

telik kazandırırken, savaşın ortasında ticaretin barışçı bir biçimde sürdürülebilmesini sağlama yöntemleri geliştiriliyordu. 1752'de Büyük Frederich'in "misilleme amacıyla" Silezya'nın İngiliz tebasına olan borçlarını ödemeyi reddetmesi tarihe geçti.⁵ Hershey, "bu tarihten sonra böyle bir olaya rastlanmadığını" söylüyor. "Fransız devriminin yol açtığı savaşlarda, savaş içindeki ülkelerde düşman ülke tabiyetindeki kişilerin özel mülkiyetine el konulması durumunun son örneklerine rastlıyoruz." Kırım Savaşı'nın patlak vermesinden sonra, düşman ülke tüccarlarının limanı terketmelerine izin verildi, bunu izleyen ellî yıl boyunca, Fransa, Prusya, Rusya, Türkiye, İspanya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletler'i aynı ilkeyi uyguladılar. Söz konusu savaştan itibaren, savaşan ülkeler arasındaki ticarete büyük hoşgörü gösterildi. Dolayısıyla, İspanya-Amerika savaşı sırasında, savaşla ilgili ticaretin söz konusu olmadığı durumlarda, Amerikan gemileri İspanya limanlarından rahatça geçebildiler. Onsekizinci yüzyıl savaşlarının her açıdan ondokuzuncu yüzyıldakilerden daha az yıkıcı oldukları yolundaki görüş bir önyargıdan başka bir şey değil. Düşman tebasındaki azınlıkların konumu, düşman tebasındaki alacaklılara karşı yükümlülüklerin yerine getirilmesi, düşmana ait mülk veya düşman tacirlerinin limanlardan geçiş hakkı gibi konularda, ondokuzuncu yüzyıl, savaş içinde ekonomik sistemin işleyişini sağlamak açısından büyük yenilikler getirmiştir. Bu gelişmenin, ancak yirminci yüzyıla gelindiğinde yön değiştirdiğini görüyoruz.

Böylece, ekonomik yaşamın yeni örgütleniş biçimi Yüz Yıllık Barış ortamını hazırlamıştı. Dönemin başında, yeni ortaya çıkan orta sınıf temel olarak, Napolyon Savaşlarında görüldüğü gibi, barışı tehlikeye atan devrimci bir unsur oluşturuyordu; Kutsal İttifakın gerici barış örgütleri bu yeni ulusal kargaşa unsuruna karşı geliştirilmişti. Dönemin ikinci yarısında ise, yeni ekonomik düzen hakimdi. Artık orta sınıf barış çıkarını sahiplenmişti; üstelik bu çıkar eskisinden çok daha güçlüydü ve yeni

5 Hershey, A.S., *Essentials of International Public Law and Organization*, 1927, s. 565-69.

ekonominin ulusal/uluslararası niteliğiyle pekiştirilmişti. Ama her iki durumda da, barış çıkarı etkinliğini yalnızca güç dengesi sisteminin desteğini sağlayabilmesine, bu sistemin barış alanında önemli rol oynayan iç unsurları kontrol altında tutabilen sosyal organlarına borçluymuştu. Kutsal İttifak içinde, bu organlar, kilisenin maddi ve manevi gücüyle desteklenen feodalizm ve krallıktı; Avrupa Konseyi içinde ise uluslararası finans ve ona bağlı olan ulusal bankacılık sistemleri. Ayrımı fazla büyümeye gerek yok. Daha 1816-1846 yılları arasında, Otuz Yıllık Barış süresinde, Büyük Britanya, barış ve ticareti korumaya uğraşıyordu, Kutsal İttifakın da Rothchildlar'ın yardımını geri çevirdiği yoktu. Avrupa Konseyi içinde de, uluslararası finans pek çok defalar hanedanlarla, soylularla olan ilişkilerinden destek aldı. Ama bu gerçekler temelde bizim öne sürdüğümüz görüşü güçlendirecek nitelikte, yani, her durumda, barışın yalnız Büyük Devletlerin elçiliklerince değil, genel çıkarlara hizmet amacına yönelik özel örgütlerce korunduğunu gösteriyorlar. Başka bir deyişle, güç dengesi sistemi, büyük patlamaları yalnızca yeni ekonomik düzen çerçevesinde engelleyebiliyordu. Ama Avrupa Konseyi'nin başarısı, Kutsal İttifakıyla karşılaştırılmayacak kadar önemliydi, çünkü ikincisi barışı değişmeyen bir kıtada, kısıtlı bir bölge içinde korurken, ilki aynı işi, sosyal ve ekonomik gelişmenin yeryüzü haritasında devrimci değişikliklere yol açtığı bir dönemde, dünya çapında gerçekleştirmişti. Bu büyük siyasal başarı, belirli bir birimin, uluslararası yaşamın siyasal ve ekonomik örgütlenişi arasında ki bağları oluşturan uluslararası büyük finansın, ortaya çıkması sonucu elde edildi.

Bu noktada artık barışın örgütlenişinin ekonomik örgütlenişe dayandığı açıklığa kavuşmuş olmalı. Ama bu iki örgüt aynı yapıda değillerdi. Ancak terimin en geniş anlamında dünya çapında siyasal bir barış örgütünden söz edilebilirdi, çünkü Avrupa Konseyi özünde bir barış sistemi değil, bağımsız devletlerin oluşturduğu, savaş mekanizmasınca korunmuş bir sistemdi. Oysa dünya ekonomik sistemi için bunun tersi geçerli. Eğer "örgüt" terimini, dar anlamında, yalnızca bir mer-

keze bağı olarak kendi unsurları aracılığıyla işleyen organlar olarak almıyorsak, hiçbir şeyin dünya ekonomik örgütünün temelindeki ilkelere daha belirgin, onun fiili unsurlarından daha açık seçik olamayacağını görebiliriz. Bütçeler ve silahlar, dış ticaret ve hammadde kaynakları, ulusal bağımsızlık ve egemenlik artık para ve kredi mekanizmasının işlevleri olmuştu. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğine gelmeden önce, dünya hammadde fiyatları milyonlarca Avrupa köylüsünün yaşamlarının temel gerçeği olup çıktı; dünyanın dört bir yanındaki iş adamları Londra para piyasasından gün be gün etkilenir oldular; hükümetler geleceğe yönelik planlarını dünya sermaye piyasasının durumunu göz önüne alarak tartışıyorlardı. Uluslararası ekonomik sistemin insan soyunun maddi yaşamının belkemiğini oluşturduğunu yadsıyabilmek için çılgın olmak gerekirdi. Sistemin işlerliği barışı gerektirdiği için, güç dengesi sistemi barışa hizmet amacıyla kuruldu. Bu ekonomik sistem ortadan kalktığına, barış çıkarı da siyasetten silinip gidecekti. Böyle bir çıkarın ne başka bir yeterli varoluş nedeni, ne de başka bir korunma olanağı vardı. Avrupa Konseyi'nin başarısı yeni uluslararası ekonomik örgütlenmeden kaynaklanıyordu ve kaçınılmaz olarak bu örgütlenmeyle birlikte yok olacaktı.

Bismarck devrinde (1861-90) Avrupa Konseyi en parlak dönemini yaşıyordu. Almanya, Büyük Devletler arasında yerini almasından sonra yirmi yıl boyunca, barış çıkarından yarar sağlayanların en başında geliyordu. Avusturya ve Fransa'nın zararına en ileri saflara ulaşmıştı; statükoyu korumak ve savaşı (kendine karşı bir intikam saldırısından başka bir şey olmayacak savaşı) önlemekte büyük çıkarı vardı. Bismarck, bilinçli bir biçimde, barış fikrinin Büyük Devletlerin ortak hedefi olarak kabul edilmesi için uğraştı, Almanya'nın bu barış gücü konumunu yitirmesine yol açabilecek taahhütlerden dikkatle kaçındı. Balkanlar ve deniz aşırı ülkelerde yayılma emellerinin karşısına çıktı; serbest ticareti, tutarlı bir biçimde, Avusturya'ya, hatta Fransa'ya karşı bir silah olarak kullandı; Rusya'nın ve Avusturya'nın Balkanlar üzerindeki emellerini güç

dengesi oyununun yardımıyla engelledi ve böylece yandaşı olabilecek devletlerle arasını bozmamayı ve Almanya'yı savaşa sürükleyebilecek durumlardan kaçınmayı başardı. 1863-70 döneminin düzenici saldırısı, 1878'in dürüst arabulucusuna, sömürge maceracılıklarının engelleyicisine dönmüştü. Bismarck, Almanya'nın ulusal çıkarlarına hizmet amacıyla, devrin barışçı eğilimleri olarak gördüğü gelişmelerde bilinçli bir biçimde başı çekti.

Buna karşın, yetmişli yılların sonunda serbest ticaret olayı (1846-79) kapanmıştı; Almanya'nın altın standardını kullanmaya başlaması, korumacılık ve sömürgeci yayılma döneminin başlangıç noktası oldu.⁶ Artık Almanya durumunu, Avusturya-Macaristan ve İtalya'yla sağlam ittifaklara giderek koruyordu; aradan çok geçmeden Reich politikası Bismarck'ın kontrolünden çıktı. Bu noktadan sonra Avrupa'da barış çıkarının önderliğini Büyük Britanya üstlendi; Avrupa ise hâlâ bir bağımsız devletler grubu oluşturuyordu, dolayısıyla güç dengesine bağlıydı. Doksanlı yıllarda uluslararası büyük finans zirvesine ulaşmıştı ve barış her zamankinden daha güvence altında görünüyordu. Afrika'da İngiliz ve Fransız çıkarları çatışıyordu; Asya'da İngiliz ve Ruslar rekabet halindeydiler; Konsey biraz topallayarak da olsa işlerliğini koruyordu; Üçlü İttifakın karşısında hâlâ birbirlerini kıskançlıkla gözleyen ikiden fazla bağımsız güç vardı. Bu durum uzun sürmedi. 1904'te İngiltere Fransa'yla, Fas ve Mısır'la ilgili olarak kapsamlı bir anlaşma yaptı; birkaç yıl sonra Rusya'yla İran'la ilgili bir anlaşmaya girdi ve böylece karşı ittifak oluşmuş oldu. Avrupa Konseyi, bağımsız güçlerin bu gevşek federasyonu, sonunda yerini birbirine düşman iki güç gruplaşmasına bıraktı; artık bir sistem olarak güç dengesi ortadan kalkmıştı. Aynı zamanda, dünya ekonomisinin eski biçimini yitirdiğinin, sömürgelerle ilgili hasımlıklar ve Doğu piyasalarında rekabet gibi belirtileri de önem kazanıyordu. Uluslararası büyük finans çevrelerinin savaşların yayılmasını önleme yeteneği hızla azalmaktaydı. Barış yedi yıl daha sü-

6 Eulenburg, F., "Aussenhandel und Aussenhandelspolitik". *Grundriss der Sozialökonomik* içinde, Abt, viii, 1929, s. 209.

rüklendi, ama ondokuzuncu yüzyıl ekonomik örgütlenmesinin çözümlüğü sonucu Yüz Yıllık Barış döneminin kapanması artık an meselesiydi.

Bu gözlemlerin ışığında, barışın temel dayanağını oluşturan bu yapay ekonomik örgütlenişin gerçek niteliği tarihçiler için büyük önem kazanıyor.

2. Tutucu Yirmiler, Devrimci Otuzlar

Uluslararası altın standardının çöküşü, yüzyılın başında dünya ekonomisinin çözülmeye başlamasıyla uygarlığın tümünün otuzlu yıllarda geçirdiği dönüşüm arasındaki görünmez bağı oluşturuyordu. Bu unsurun taşıdığı hayati önem anlaşılmadıkça, ne Avrupa'yı felakete sürükleyen mekanizma, ne de bir uygarlığın biçim ve içeriğinin böylesine çürük temellere dayanmasını açıklayan olgular doğru bir biçimde değerlendirilebilir.

İçinde yaşadığımız uluslararası sistemin gerçek niteliği, bu sistem yıkılıncaya kadar anlaşılmadı. Hemen hemen hiç kimse, uluslararası para sisteminin gördüğü siyasal işlevin farkında değildi; dolayısıyla dönüşümün korkunç hızı herkesi gafil avladı. Buna karşın, altın standardı geleneksel dünya ekonomisinin ayakta kalan tek dayanağıydı; onun yıkılışı, kaçınılmaz olarak ani bir etki yapacaktı. Liberal iktisatçılara göre, altın standardı yalnızca ekonomik bir kurumdu; onu sosyal mekanizmanın bir parçası olarak görmeyi reddettiler. Bunun sonucunda da, buhranın gerçek niteliğini en son anlayanlar ve karşı önlem almak için en geç harekete geçenler demokratik ülkeler oldu. Felaket çöktüğü sırada bile, bu ülkelerin yöneticileri hâlâ, uluslararası sistemin yıkılışının ardında ileri ülkelerin geçmişindeki sistemi tutarsız kılan bir dizi gelişmenin